

UOT 821.512.162.

Nərgiz MƏMMƏDZADƏ

Nizami Gəncəvi adına
Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin dissertantı
nara.mamedzade83@gmail.com

ZEYNAL XƏLİL: HƏYAT VƏ YARADICILIĞI

Açar sözlər: *Zeynal Xəlil, milli poeziya, lirika, İnsan*

Ключевые слова: *Зейнал Халил, национальная поэзия, лирика, Человек*

Key words: *Zeynal Xelil, national poetry, lyricism, Human*

Giriş. XX əsrin 30-70-ci illəri dünyada baş verən qlobal hadisələr və regiondakı ictimai sarsıntılarla yadda qalıb. Bütün bunlar Azərbaycan ədəbiyyatına da təsirsiz ötüşməyib. Maraqlıdır ki, dövrün, tarixin məhz ən çətin anlarında, dahilər meydana çıxır. Repressiya, İkinci Dünya müharibəsi, imperiya siyasəti ilə üzləşən bu insanlar adlarını tarixə yazmağı bacardılar. Bu dövrün poeziyası dedikdə göz önündə S.Vurğun, S.Rüstəm, M.Rahim, R.Rza, O.Sarıvəlli, N.Rəfibəyli və bir çox məşhur şairlər canlanır. Bu siyahını uzatmaq olar, lakin bizim qəhrəmanımız Zeynal Xəlildir.

Azərbaycan şairi, dramaturq, Əməkdar incəsənət xadimi, “Şərəf Nişanı” ordeni ilə təltif olunmuş ictimai xadim, bir çox nüfuzlu vəzifələrdə çalışan Zeynal Xəlilin adı bu gün nədənsə bir çoxlarına tanış gəlmir. Şairi tanımaq üçün bəzən onun əsərləri kifayət eləmir. Belə olmasaydı, “Kimlər gəldi, kimlər keçdi”, “Mən səni gördüm ay işığında”, “Fikrimdə aylı, ulduzlu” kəlmələrini eşidən kimi xoş xəyallara dalan insan təəccüblə soruşmazdı ki, “Bunların müəllifi məgər Zeynal Xəlildir?” Necə olur ki, şairin lirik şeirlərinə bəstələnmiş nəğmələr indi də sevilərək dinlənilir, amma müəllif haqqında məlumatı olan çox az adam var?! Azərbaycan ədəbiyyatında yeni novator poeziyanın təməlini qoyanlardan biri olan Zeynal Xəlili daha yaxşı tanımaq üçün onun haqqında yazılan yazılar, deyilən fikirlər, tərcümeyi-hal, yaradıcılığına dair məqalələr, kitablar bir çox məsələyə aydınlıq gətirə bilər.

Ömrü qısa olsa da, şairin yaradıcılığıyla maraqlananda dolu bir həyat yaşadığını görürsən. Şair 1914-cü il aprelin 1-də Gəncədə sənətkar ailəsində doğulub. Üzüntü və dərin sevgilə daim atasını anan Zeynal Xəlil yeddi yaşında onu itirir:

Atam mənim papaqçıydı...
Varı, yoxu bir qəlibdi,
Bir də iynə.
Gecə-gündüz bunlar oldu
Çatan onun köməyinə [1, s.9].

Z.Xəlilin sənətə gəlişi. Böyük qardaşlarının himayəsində böyüyən Zeynal yeddiillik, daha sonra isə peşə məktəbini bitirir. Erkən yaşlarından işləməyə

başlayır. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Dil və ədəbiyyat fakültəsində təhsil alır. Hələ tələbə dönməndə şeir yazmağa başlayır. “Yeni kənd” adlı ilk şeiri 1936-cı ildə “Hücum” jurnalında nəşr olunur. Təhsilini bitirdikdən sonra bir müddət kənd məktəbində müdir işləyir, müəllimlik edir. Bu illər ərzində bir sıra şeirləri çap olunur. İlk şeirlər toplusu olan “İstək” adlı məcmuə də 1936-cı ildə işıq üzü görür. Ölkədə repressiyanın davam etdiyi bir vaxtda Zeynal Xəlil bir müddət Yazıçılar İttifaqı Rəyasət Heyətinin məsul katibi işləyir. Repressiyadan canını qurtara bilənlərin necə əziyyət çəkdiyini şair şeirlərində də əks etdirib. Repressiyanın ardınca isə İkinci Dünya müharibəsi başlayır. Zeynal Xəlil müharibəyə yollanır. Həm döyüşür, həm də müxbirlik edir. Yaralanır, vətənə qayıtmalı olur. Onun bu illər ərzində göstərdiyi şücaət yüksək qiymətləndirilir, şair Zeynal Xəlil “Şərəf Nişanı” ordeninə layiq görülür. Müharibədən sonra Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının müdiri vəzifəsində çalışan Zeynal Xəlil üç il də Azərbaycanın Xarici Ölkələrlə Mədəni Əlaqələr Cəmiyyətinin sədr müavini olur.

Zeynal Xəlil dramaturq, tərcüməçi, publisist kimi də fəaliyyət göstərir. Onun pyesləri hələ İkinci Dünya müharibəsi illərindən Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında tamaşaya qoyulur. “Qatır Məmməd” adlı mənzum pyesi isə böyük uğur qazanır. Dramın motivləri əsasında bədii film çəkilir. Əsərləri bir sıra xarici dillərə tərcümə olunan müəllifin rus və Avropa ədəbiyyatından etdiyi tərcümələr də diqqətəlayiqdir.

Lirikası. Şairi ədəbiyyata ötəri bir həvəs, gəldigedər bir hiss gətirməmişdi. Qəlbən, ruhən şair olan Zeynal Xəlil ədəbiyyata böyük ideallar, sağlam məslək, yüksək amallar naminə gəlmişdi. Heç vaxt şeirdə, sənətdə şöhrət axtarmayan şair təbiətən təvazökar və sadə bir insan idi. Zeynal Xəlil şeirə, ədəbiyyata xalqa, vətənə bəslənən böyük, güclü məhəbbətin ifadə forması kimi baxır. O, lirik şair idi. Poeziyasının əsas qayəsində İnsan, onun hiss və duyğuları, arzu, həyəcan və düşüncələri, sevgi, ölüm və həyat dayanırdı. Onun “Dəniz olmaq istədim...” adlı şeiri buna bariz nümunədir:

Baxdim: İnsan gözəldir!
Gözəldir insan olmaq!
İnsanla bir qüdrətdə
Nə dəniz var, nə də dağ.
Sən ondakı kamala,
Ondakı hünərə bax!
Vurulsam da dənizə,
Gözəldir insan olmaq! [1, s.13]

Şeirlərindəki konkretlik həyat həqiqətlərinə düzgün münasibətdən, ifadə olunan ideyanın əhəmiyyətini doğru qiymətləndirməkdən irəli gəlir. Bu isə şeirin bədiiliyini, poetik təsirini gücləndirir, şeirlə oxucu arasındakı əlaqənin yaxınlaşmasına kömək edir. Elə bu səbəbdən də şeirlərin bədii ifadə vasitələri də, dili də axıcıdır, qəlbəyatandır. Onun şeirlərinin əksəriyyəti bu səpkidə yazılıb. Qəhrəmanın keçirdiyi hissləri mükəmməl tərənnüm edən sətirlərdə məhəbbətin insanı necə ucaltdığı, onu əlçatmaz amala doğru aparən yeganə yol olduğu aydın görünür. Zeynal Xəlil lirikası – əzəmətinə daim heyran olduğu İnsandan qidalanıb. Həmişə səmimiyyəti əsas götürən şairin lirik qəhrəmanı da oxucuyla

tam səmimi söhbət edir. Aydın, məntiqli və dəqiq məna daşımayan sözlərdən qaçan şair sözgəlişi, qafiyə naminə şeir yazmır. Elə buna görə Azərbaycanın bir çox dahi bəstəkarları (Q.Hüseynli, E.Sabitoğlu, S.Hacıbəyov və b.) onun şeirlərinə müraciət edərək, indi də dillər əzbəri olan bir çox şedevr nəğmələr bəstələyiblər:

Fikrimdə aylı, ulduzlu,
asiman var bu gecə!
Könlümdə körpə quzutək
bir ümman var bu gecə!
Həmdəmin sıldırım dağlar,
buludlardı bu gecə!
Qonağım qırmızı güllər,
göy otlardır bu gecə!
Şimşəyə çaxma desəm mən,
bil ki, çaxmaz bu gecə!
Araza axma desəm mən,
bil ki, axmaz bu gecə!
Bircə sən yoxsan, əzizim,
bilir aləm bu gecə!
De, nəçün olmadın, ey yar,
mənə həmdəm bu gecə? [2, s.18]

“Bu gecə” şeirini Zeynal Xəlil dahi, ölməz şairimiz Füzulini yad edərək qələmə alıb. “Gəldi yar...”, “Bənövşə”, “Mənə lazımdır ancaq”, “Sən nə gözəl-sən”, “Əllərin sənini”, “Ay işığında”, “Məhəbbət”, “Ürək”, “Uzaqda sanma məni...”, “Mən səni axtardım”, bu siyahını durmadan sadalamaq olar. Bütün bu şeirlərdə Z.Xəlil əsl sevgidən, saf məhəbbətdən yazır. Onun adsız şeirləri arasında bir şeir daha çox qəlbə toxunur:

Yorğunam, sevgilim,
Yorğunam yaman,
İstəmərə nə həkim,
Nə də ki dərman!...
Gəl yanıma, danış bir,
Qulaq asım sözünə,
Baxım yenə üzünə.
Əy üstümdə, əzizim,
əyilməyən belini,
Qoy başıma əlini...
Yorğunam, sevgilim,
Yorğunam yaman,
İstəmərə nə həkim,
Nə də ki dərman.
Yetər mənə əzizim,
Əlinin hərərəti,
Bir insan məhəbbəti! [3, s.45]

Zeynal Xəlilin “Seçilmiş əsərləri” toplusundan “Günəş, Dəniz və İnsan” şeiri Qara dəniz sahilində xəyallara dalmasıyla başlayır. Burada şair Dənizi, Günəşi canlandıraraq, onların söhbətindən yazır. Lovğa Dəniz Günəşə təkbübr göstərir. Bu mübahisəyə son qoymağısa şair İnsana həvalə edir. Hər ikisini yüksək qiymətləndirən İnsan belə deyir:

– Günəş, qadir Günəş! Bu, bir söhbətdir,
Hər telin dünyada bir səadətdir!
Parla, işıq saçıb parla hər zaman,
Sənsiz nə dəniz var, nə də ki, insan! [1, s.56]

Kitabda, həmçinin, “Qara dəniz sularında”, “Dəniz yanmadı”, “Damcılar”, “Günəş batır”, “Dəniz olmaq istədim”, ümumiyyətlə, təbiətə müraciətlə yazılan bir çox şeirlərə rast gəlmək olar. Zeynal Xəlil təbiət hadisələrindən bəhs edəndə də, onun gözəlliyini vəsf edəndə də, insan obrazı şairin diqqətində olur. Onun lirikasında hər şey İnsanla vəhdətdə təsvir olunur. Zamanın vacib problemlərindən yazan müəllifi yer üzündəki bütün insanların taleyi, onların xoşbəxt gələcəyi həmişə düşündürür.

Zeynal Xəlilin ədəbi irsini təkcə İnsan, məhəbbət və təbiətə həsr olunmuş lirik şeirləri təşkil etmir. Öz doğma vətəninə, onun hər daşına, tarixinə, insanlarına daim yüksək qiymət verən şair bu doğmalığın köklərə bağlılıqla yarandığını hər zaman qeyd edir. “Özündən əvvəl gələn nəsllə böyük hörmət və ehtiram göstərmək hər bir azərbaycanlının gələcək nəsllə ötürə biləcəyi ən gözəl mirasdır” fikrini şair həmişə qeyd edir. Onun Nizami Gəncəvi dühasının həyat və yaradıcılığından danışan “Şairin yuxusu” pyesi, böyük şairimiz Səməd Vurğuna həsr olunmuş “Dedim, şeir yazım ona”, “Ölüm haqqında söhbət”, “Şairin səsi”, “Qəbrin üstə düşdü ilk qar” adlı dörd şeiri, M.Müşfiqi yad etdiyi “Tar”, N.Hikmətə ithaf olunan “Şairin ölümü”, M.Ş.Vazehi andığı “Şair və Axund”, “Mirzə Şəfi, Mirzə Yusif və Tacir”, “İlk məhəbbət”, “Şairin vətəni”, “Buz haqqında ballada”, “Çinarlar altında” adlı əsərləri bir daha bütün deyilənləri sübut edir.

Zeynal Xəlil həm də on dörd poema, beş dram əsəri və bir mənzum roman müəllifidir. “Ulduzlar” “İki dost” adlı poemanın yeni variantıdır. Lakin şair burada təkrara yol vermir, hadisələri yeni formada işləyir, əsərə yeni obrazlar gətirir və mövzuya yeni süjet xətləri əlavə edir. Burada yenə də insanlar, onların arzu və istəkləri, müharibənin İnsan taleyində qoyduğu izlərdən bəhs edilir. Poemanın əsas xətti – İnsan və müharibədir. Əsərin dili çox axıcıdır, müəllif dialoqların təbii və səmimi alınmasına çalışıb, atalar sözü və məsəllərdən istifadə edib. Əsər 1961-ci ildə çap olunur və dövrün həm ədəbi, həm də ictimai mühiti tərəfindən yüksək qiymət alır.

Nəticə. Zeynal Xəlil öz əsrini inqilablar əsri adlandırırdı. Yaradıcılığı sovet dövrünə təsadüf edən Zeynal Xəlili sovet şairi adlandırmaq olmaz. O, zəmanəsinin bütün hadisələrini, problemlərini əhatə etməyə çalışsa da, bunu qəlbi və ruhuyla vətəninə bağlılığını, əsl Azərbaycan şairi kimi səmimiyyətini, insanpərvərliyini qoruyaraq edib. Düzdür, zaman dəyişdikcə şeirə, şairə olan münasibət də dəyişir. Lakin Zeynal Xəlil yaradıcılığı əsri üstələyə bilər. Bu gün də onun şeirlərini vərəqləyəndə özünə, mühitə, insan hisslərinə doğma olan məqamlara rast gəlmək mümkündür. Azərbaycan milli poeziyasının qırxillik inkişaf mər-

hələsinin gözəl nümunəsi olan Zeynal Xəlil yaradıcılığı məhz buna görə öyrənmək, tədqiq etmək baxımından əla poetik mənbədir. Onun əsərlərinin həzin romantikası, təbii obrazlılığı, axıcılığı və müasir ruhu, yazı texnikası (çoxhecalı formalara müraciət etməsi) və ən əsası mənəvi dəyərlərə verdiyi yüksək qiymət diqqətəlayiqdir. Bütün bu sadalananlar oxucunu müəllifin səmimiyyətinə bir daha inandırır. Zəmanəsini üstələyən bilən, illər keçsə də qəlblərə yol tapan şeirlər miras qoymaq isə hər şairə nəşib olmur.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Zeynal Xəlil. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Öndər” nəşriyyatı, 2004.
2. Zeynal Xəlil. Günəş, Dəniz və İnsan. Bakı, 1972.
3. Zeynal Xəlil. Bənövşə, Bakı, 1956.
4. S.Xəyal. Zeynal Xəlil. Bakı, “MBM”, 2010.

Nargiz Mammadzada

Zeynal Khalil: life and works

S u m m a r y

The article discusses the life and literary activity of Zeynal Khalil (1914-1973), the prominent Azerbaijani poet, playwright, public and cultural figure. It is also mentioned the importance of studying works of Zeynal Khalil, as a perfect example of the development stage of Azerbaijan National poetry.

Наргиз Маммедзаде

Зейнал Халил: жизнь и творчество

Р е з ю м е

В статье рассматривается жизнь и литературная деятельность известного азербайджанского поэта, драматурга, общественного и культурного деятеля Зейнала Халила (1914-1973). Также подчеркивается важность изучения творчества Зейнала Халила, как прекрасный поэтический источник с точки зрения изучения и исследования этапов развития азербайджанской национальной поэзии.